KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İlkbahar 2025, Y.17, S.32, s.496-517

İvan Gustav Gerber'in İzinde: Hive ve Buhara'ya Zorlu Yolculuk (1732)

In The Footsteps of Ivan Gustav Gerber: The Arduous Journey To Khiva And Bukhara (1732)

DOI: 10.38155/ksbd.1656678

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
12/03/2025

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28/05/2025

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
24/06/2025

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Doç. Dr., Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
murtozkan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9526-4564

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

*Özkan, M. (2025). İvan Gustav Gerber'in izinden: Hive ve Buhara'ya zorlu yolculuk (1732). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(32), 496-517.

Öz

İvan Gustav Gerber, Brandenburg-Prusya topraklarında dünyaya gelmiş ve askerî kariyerine çok genç yaşta adım atmıştır. Büyük Kuzey Savaşı sırasında Rusya'nın müttefiki Saksonya ordusunda görev almış; ardından Çarlık Rusya saflarına katılarak hızla yükselmiştir. Gerber, özellikle Kafkasya'da gerçekleştirdiği askerî ve idari çalışmalarla dikkatleri üzerine çekmiştir. Çarlık Rusya tarafından 1732 yılında, tüccar kılığına girerek Hive ve Buhara'ya seyahat etmesi istenmiştir. Bu tehlikeli yolculuk sırasında, Buhara'ya giderken Emba Nehri yakınlarında Kırgız saldırısına uğramış ve bu saldırıdan büyük bir güçlükle kurtulup Astrahan'a ulaşabilmiştir. Gerber, seyahati boyunca karşılaştığı tüm zorlukları günlüklerine kaydederek dönemin askerî ve siyasi karmaşasını aktarmaya çalışmıştır. Türkistan'ın sert coğrafyasında hayatta kalma mücadelesinin ne denli derinleştiğini bu kayıtlardan anlamak mümkündür. Günlüklerinde hem düşman güçleriyle hem de yerli tüccarlarla yaptığı müzakereler ve aldığı stratejik kararlar dikkat çekicidir. Gerber'in notlarında onun diplomatik hamle ve kararları, XVIII. yüzyıl Türkistan'ının jeopolitik ortamını gözler önüne sermektedir. Bu seyahat aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İvan Gustav Gerber, Çarlık Rusya, Türkistan, Hive, Buhara, Günlük.

Abstract

Ivan Gustav Gerber was born in Brandenburg-Prussia and began his military career at a very young age. During the Great Northern War, he served in the army of Saxony, an ally of Russia, and then joined the ranks of Tsarist Russia, rising rapidly. Gerber drew attention especially with his military and administrative work in the Caucasus. In 1732, he was asked by Tsarist Russia to travel to Khiva and Bukhara disguised as a merchant. During this dangerous journey, he was attacked by Kyrgyz near the Emba River on his way to Bukhara, and he was able to survive this attack with great difficulty and reach Astrakhan. Gerber tried to convey the military and political chaos of the period by recording all the difficulties he encountered during his journey in his diaries. It is possible to understand the depth of the struggle for survival in the harsh geography of Turkestan from these records. In his diaries, his negotiations with both enemy forces and local merchants and the strategic decisions he made are remarkable. His diplomatic moves and decisions in Gerber's notes reveal the geopolitical environment of eighteenth-century Turkestan. This journey also provides important clues about the social, cultural and economic structure of the period.

Keywords: *Ivan Gustav Gerber, Tsarist Russia, Turkestan, Khiva, Bukhara, Daily.*

Giriş

İvan Gustav Gerber, 1618 yılında kurulan Brandenburg-Prusya Devleti'nin sınırları içindeki Peutetz'de doğmuştur (Aliyev ve İnozemtseva, 2015: 36). Gerçek adı Johan Gustav Gerber olarak belirtilse de (Gadijev, 1970: 10) doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir (Bülbül, 2020: 371). Sakson ordusunda bir teğmenin oğlu olan Gerber, 1706 yılında, Büyük Kuzey Savaşı'nda Çarlık Rusya ile müttefik olan Saksonya ordusuna girmiştir (İmanlı, 2016: 7). 1710'da müttefik Rus birliklerine topçu teğmeni olarak katılmış; 1715'te albaylığa, 1721'de ise yarbaylığa yükselmiştir ("Gerber, İoann Gustav", 1916: 9-10). İsveç'le barış antlaşmasının imzalanmasının ardından Büyük Petro, bölgedeki karışıklıklar nedeniyle Rus sınırlarının güvence altına alınması gerektiğine karar vermiştir ("Gerber, İvan Gustav", 1772: 49). Bu doğrultuda Gerber'e, Moskova'dan Astrahan'a gerekli topçuluk malzemelerini su yoluyla ulaştırma görevi verilmiştir (Materialı Dlya İstorii Ekspeditsiy Akademii Nauk v XVIII i XIX vekah: Hronologiçeskie Obzorı i Opisanie Arhivnıh Materialov, 1940: 32-33).

1722 baharında yola çıkan Gerber Astrahan'a ulaşmış ve ordudaki görevine devam etmiştir. Büyük Petro Derbent'in ele geçirilmesi ve diğer kazanımlardan memnuniyet duyarak ordusunu bu zaferleri pekiştirmesi için bölgede bırakmış; kendisi Moskova'ya dönmüştür (İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredını XIX veka, 1990: 48). 1723'te Bakü'nün Rus birlikleri tarafından ele geçirilmesi sırasında Gerber topçuları komuta etmiştir (Kolosovskaya ve Tkaçenko, 2021: 70).

Gerber, 1727 yılı İstanbul Antlaşması'na göre, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında sınır meselelerini çözmek için kurulan komisyonun bir üyesi olmuştur. Bu anlaşma iki devlet arasındaki sınırları netleştirmek için bir dizi diplomatik görüşme ve çalışma sürecini başlatmış; Gerber de bu sürece aktif katılım sağlayarak bölgenin coğrafi ve etnik yapısına dair önemli gözlemler yapmıştır. Hazar sahilinde yer alan bölgelerin haritasını hazırlayan Gerber'in bölgenin coğrafi yapısını derinlemesine incelediği anlaşılmaktadır. Gerber'in günlüğü ölümünden 26 yıl sonra, 1760 yılında "İzvestiya o Nahodyaşçihsya s Zapadnoy Storonı Kaspiyskago Morya Mejdu Astrahanyu i Rekoy Kurom Narodah i Zemlyah i o ih Sostoyanii v 1728" adıyla yayımlanmıştır. Bu eser Gerber'in Hazar Denizi'nin batı kıyısındaki bölgelere dair ayrıntılı gözlemleri ve harita çalışmasının önemli bir yansımasıdır (Memmedova, 2022, 196).

1728 yılında A. Rumyantsev, Gerber'i sınır belirleme belgeleriyle Petersburg'a göndermiş; ancak yolda tehlikeli bir hastalığa yakalandığı için bir süre Astrahan'da beklemek zorunda kalmıştır. Buradan 1729 yazında ayrılabilmiştir (İmanlı, 2016: 7). 1729'da Rusya'ya döndüğünde St. Petersburg'daki Ana Topçu Dairesi'nin bir üyesi olmuştur ("Gerber, İoann

Gustav", 1916: 9-10). 1731'e kadar bu görevde kalmış ve görevi boyunca Rus coğrafyası üzerine notlar almıştır ("Gerber, İvan Gustav", 1772: 59).

Bu uzun süreli ikameti ve sınırın belirlenmesine yönelik son çalışmaları Gerber'e Kafkasya'nın bu bölgesinde yaşayan çeşitli milletlerin -Kazaklar, Tatarlar, Çerkesler, Dağıstanlılar, Haytaklar, Kara-Haytaklar ve diğer topluluklar- sosyal yapıları, günlük yaşamları ve davranışları hakkında kapsamlı gözlem yapma imkânı sağlamıştır. Zamanına göre oldukça ayrıntılı olan bu notlar, bölgenin etnik ve kültürel çeşitliliğine dair önemli bilgiler içermektedir (Materialı Dlya İstorii Ekspeditsiy Akademii Nauk v XVIII i XIX vekah: Hronologiçeskie Obzorı i Opisanie Arhivnıh Materialov, 1940: 31). Gerber, eserinde Dağıstan'ın siyasi yapısını ve sakinlerinin mesleklerini çeşitli derecelerde ele almıştır (Garunova, 2020: 22-23).

Derin araştırmaları sırasında elde ettiği verilerle Gerber, yeni bir Kafkasya haritasının derlenmesine katkıda bulunmuş ve Hazar Denizi'nin batı kıyısını komşu bölgeleriyle içine alan güncel bir harita hazırlamıştır. Ayrıntılı saha notlarıyla hazırladığı harita, sonradan Bilimler Akademisine sunulmuş ve bölgenin coğrafi yapısına dair değerli bir kaynak kabul edilmiştir (Materialı Dlya İstorii Ekspeditsiy Akademii Nauk v XVIII i XIX vekah: Hronologiçeskie Obzorı i Opisanie Arhivnıh Materialov, 1940: 31). Bu harita, Hazar Denizi kıyıları ile Mugan bozkırı, Terek ve Kuma Nehri'nin yukarı kısımları da dahil olmak üzere Kafkasya Kıstağı'ndaki yerleri şematik olarak göstermektedir. Gerber Şirvan'dan Terek'teki Kazak yerleşimlerine kadar Rus bölgelerini işaretlemiş; Kabardey, Çeçenistan ve Gürcistan'ın harita düzleminde yerlerini belirlemeye çalışmıştır. Lezgiler, Çeçenler ve Kumuklar gibi bir dizi etnik grubun yanı sıra önemli Rus kaleleri, kasaba ve ordu tarafından bilinen yerleşimlerin yerlerini de not etmiştir. Bu yönüyle çalışma, bölgenin bilimsel olarak derlenmiş ilk Rus haritalarından biridir (Kolosovskaya ve Tkaçenko, 2021: 71).

Fotoğraf 1. Gerber'in Kafkasya Haritası (Gadijev, 1970: 265)

Gerber, 1731 yılının Mayıs ayında ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Hive ve Buhara'ya düzenlenen elçilik heyetinin başkanı olarak atanmıştır (Jukovskiy, 1915: 68-69). Gerber'in bu yolculuğa tüccar kimliğiyle çıkması ve gerektiğinde elçilik görevini üstlenmesi emredilmiştir ("Gerber, İoann Gustav", 1772: 455-456). 31 Mayıs'ta yola çıkan Gerber, Astrahan'dan hareket eden ünlü bir ticaret kervanına katılmıştır. Bu girişimin başarılı olacağına dair büyük umutlar beslenirken Emba Nehri civarında kervana saldırı düzenlenmiş ve tüm mallar yağmalanmıştır. Gerber ise saldırıdan sağ kurtulmayı başarmıştır. St. Petersburg'a döndüğünde, Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenecek sefer için hazırlıklar başlamıştır. Gerber'e Azak Kalesi'nin kuşatılmasında kullanılacak topçuların sevkiyatı görevi verilmiştir. Onun komutasındaki toplar, Don Nehri üzerindeki Novospasskoye şehrine ulaştırılmıştır. Ancak burada ağır bir hastalığa yakalanan Gerber, 5 Ekim 1734 tarihinde hayatını kaybetmiştir ("Gerber, İvan Gustav", 1772: 51-52).

Gerber'in yaşamı boyunca tüm eserleri el yazması olarak kalmış; ölümünden sonra da eserlerinin basımında birçok zorlukla karşılaşılmıştır. Hazar Denizi'ne bitişik toprakları ayrıntılı bir şekilde inceleyen Gerber yukarıda da belirtildiği üzere 1728 yılında bu bölgelerin kesin bir haritasını çıkarmıştır (Materialı Dlya İstorii Ekspeditsiy Akademii Nauk v XVIII i XIX vekah: Hronologiçeskie Obzorı i Opisanie Arhivnıh Materialov, 1940: 32-33). Harita, 1733'te basıma hazır hale getirilmiş ve 1736'da yayımlanmıştır. Ayrıca Gerber hazırladığı "Maris Caspii littori occidentali inter fluviorum Wolgae et Kur ostia adiacentium terrarum, locorum eorumque incolarum descriptio, simulac in provinciis Schirvan et Lesgistan inter Russos et Turcas terrarum divisionis linea anno 1727 determinata" başlıklı eseri ("Gerber, İoann Gustav", 1916: 9-10) 1730'da tarihçi Miller'e vermiş; Miller, "Sammlung russischer Geschichten" adlı eserinde yayımlamayı düşünmüşse de Kamçatka seferine atanması nedeniyle eseri Rusya Bilimler Akademisi'ne bırakmıştır. Akademisyen Bayer, Miller'in kitabının yayım sürecini devralmış ve 1736 yılında Sammlung'un (Cilt II, Bölüm 1) bir parçası olarak yalnızca Kubeş köyü hakkında kendi notlarıyla kısa bir alıntı yayımlamakla yetinmiştir. Bunun nedeni aynı yıl Bilimler Akademisi'nin söz konusu haritayı yayımlamış olmasıdır. Sibirya'dan döndüğünde Miller, Gerber'in eserinin henüz yayımlanmadığını, 1756 yılında Berlin Bilimler Akademisi tarafından Fransızca çevirisinin yayımlandığını öğrenmiştir. Bu çeviri Rusya'da, Prusya elçiliğinde sekreter M. Fokerot'a atfedilmiştir (Bülbül, 2020: 373; İmanlı, 2016: 7)

Muhtemelen Gerber'in ölümünden sonra, evrakları arasında eserinin bir kopyası bulunmuş ve bu kopyanın Fokerot'un kendi el yazısıyla yazılmış olabileceği düşünülmüştür. Bu durum Miller'i Gerber'in "Soçineniyah i Perevodah k Polze i Uveseleniyu Slujaşçih" in

Temmuz-Ekim sayısında "İzvestiya o Nahodyaşçihsya s Zapadnoy Storonı Kaspiyskago Morya Mejdu Astrahanyu i Rekoy Kurom Narodah i Zemlyah i o ih Sostoyanii v 1728" adlı eserini tamamen yayımlamaya yöneltmiştir. Miller, eserin önsözünde, Gerber'in telif haklarının hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde geçerli olduğunu aktarmıştır. Eser Hazar Denizi'nin batı kıyısında yaşayan neredeyse tüm halklar hakkında ayrıntılı ve dönemine göre yeni bilgiler içermektedir ("Gerber, İoann Gustav", 1916: 9-10).

Gerber bu halkların hikayesini anlatmakta; yaşadıkları coğrafyayı, sosyal yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir (Gadijev, 1970: 11). Eserin 1728 yılında yazılmış olması nedeniyle Miller, 1728 sonrasında yayımlanan yabancı gezginlerin eserlerinde bu bölgeler ve halkları hakkındaki yeni bilgileri eklemeyi gerekli görmüştür (İmanlı, 2016: 8). Gerber'in ikinci eseri ise şu sebeple kaleme alınmıştır: Profesör Bayer, 1729'da Latince bir tez yazmıştır. Gerber'in İran'dan Petersburg'a döndüğü sırada Bayer, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki ülkeleri iyi tanıyan biri olarak bu eseri okumasını ve hakkında görüş bildirmesini rica etmiştir. Gerber'in bu ricayı kırmayarak kaleme aldığı notların bir kısmı Bayer tarafından tezine dahil edilmiştir. Gerber'in Bayer'e ilettiği notların tamamı ise Miller tarafından 1760 yılının Ekim ayında, "Gospodina Polkovnika Gerbera Primeçaniya k Geografii Rossiyskoy X veka, Gospodinom Profesorom Bayerom Soçinennoy" adıyla, Rusça olarak yayımlanmıştır. Ayrıca Miller, Gerber'in her iki eserini de 1760 yılında "Sammlung russischer Geschichten" (Cilt IV) adlı eserinde Almanca olarak yayımlamıştır ("Gerber, İoann Gustav", 1916: 9-10).

Gerber'in çalışması, M. O. Kosven ve H. M. Haşalva tarafından redakte edilerek 1958 yılında basılan "İstoriya, Geografiya i Etnografiya Dagestan XVIII-XIX vv." adlı eserde yeniden yayımlanmıştır (Aliyev, 2013: 22). Redaktörler bu yayımda Gerber'in çalışmasının Rusya Devlet Arşivleri Eski Belgeler (TsGADA) koleksiyonu, Yermolov fonu, 315 numara ile kayıtlı olan 88 sayfalık orijinal nüshasını esas almışlardır. Bu nüsha, Gerber'in 1728 yılına ait gözlemlerini içeren en eski ve güvenilir kaynaklardan biri olarak değerlendirilmiştir (Bülbül, 2020: 373-374).

Gerber askerî ve bilimsel kimliğiyle Rusya'ya hizmetleri bağlamında önemli bir figür olarak belirmektedir. Bu çalışmada onun Hive ve Buhara'ya gönderildiği sefer üzerinde durularak bu askerî harekâtın neden başarısız olduğu değerlendirilmektedir. Gerber'in bölgeye gönderildiği dönemden kısa bir süre önce, Çarlık Rusya dikkatini yavaş yavaş Türkistan coğrafyasına çevirmeye başlamış; bu bölgedeki stratejik ve ekonomik çıkarlarını daha yakından izlemeye koyulmuştur. Büyük Petro'nun iktidarda olduğu dönemde uzun yıllar süren Büyük

Kuzey Savaşı, Çarlık Rusya'nın hazinesini ciddi ölçüde tüketmiş, devletin mali dengesi sarsılmıştır. Bu ekonomik darboğazdan çıkış arayışına giren Rus yönetimi, gözünü doğuya, özellikle de Türkistan içlerine çevirmiştir. Bu dönemde, Türkistan coğrafyasına yönelik yapılan keşif seferleri, ticari ve ekonomik kazanç elde etme gayesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, 1717 yılında Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy komutasındaki Rus birliklerinin Hive Hanlığı'na düzenlediği sefer dikkat çekicidir. Ancak bu girişim, Çerkasskiy ve beraberindeki askerlerin Hiveliler tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmesiyle trajik bir sonla sonuçlanmıştır. Bu feci yenilgi, Çarlık Rusya'nın Türkistan'a yönelik yayılmacı politikalarında kısa süreli bir duraklamaya yol açmış, özellikle Hive ve çevresine düzenlenecek yeni seferler konusunda daha temkinli davranılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, bu olay Rusya'nın bölgeye ilgisini tamamen sona erdirmemiş, sadece sonraki adımların daha planlı ve ihtiyatlı atılmasını beraberinde getirmiştir (Özkan, 2018: 93-111).

Gerber'in Hive bölgesine gitmesinden kısa bir süre önce yaşanan Hive bozgunu, heyet üzerinde aynı akıbeti yaşama korkusunu derinden hissettirmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Gerber kötü hava ve diğer zorlu koşullara aldırış etmeden günlüğünü düzenli olarak yazmış; sefer sırasında karşılaşılan güçlükleri bütün ayrıntılarıyla belgelemiştir. Konvoy, ateşli silahlarla donatılmış olsa da lojistik sorunlar ve bölgenin zorlu koşulları nedeniyle ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Binlerce at, deve, koyun ve ticaret mallarıyla dolu kervan, Kırgız denetimindeki Guryev bozkırından ve Üstyurt üzerinden gümrüksüz geçmeye çalışırken fark edilmiş ve ağır kayıplar vermiştir.

Seferin en büyük tehdidi su kıtlığı olmuştur. Su kaynaklarına ulaşamayan kervan kendilerini takip eden Kırgızların insafına kalmış ve bu durum seferin başarısızlıkla sonuçlanmasının en büyük nedenlerinden biri olmuştur. Gerber askerî disiplin ve Alman titizliğiyle tuttuğu günlüğünde, Kırgız birlikleri tarafından nasıl çevrildiklerini ve kuşatma altındaki günleri detaylıca aktarmıştır. Bütün çabalarına rağmen Çariçe tarafından verilen görevi yerine getirememiş; önce Astrahan'a ardından St. Petersburg'a geri dönmek zorunda kalmıştır.

Gerber'in Astrahan'dan Hive ve Buhara'ya Seyahati (1732)

Gerber ve beraberindeki heyet 13 Şubat'ta doğuya yola çıktı. Yolda Kalmuklardan koyun satın aldılar ve Astrahan'a giden bazı Tatarlarla karşılaştılar. Tatarlara göre onların Kalmuklarla karşılaşma ihtimali son derece düşüktü. 14 Şubat'ta kervan bozkırda ilerleyerek kum tepeleri, tuz birikintileri ve bataklıkları aştı. Gün içinde 25 verst[1] yol aldıktan sonra

[1] Eski Rus uzunluk ölçüsü birimidir. 1 verst 1,06 km'ye denk gelmektedir.

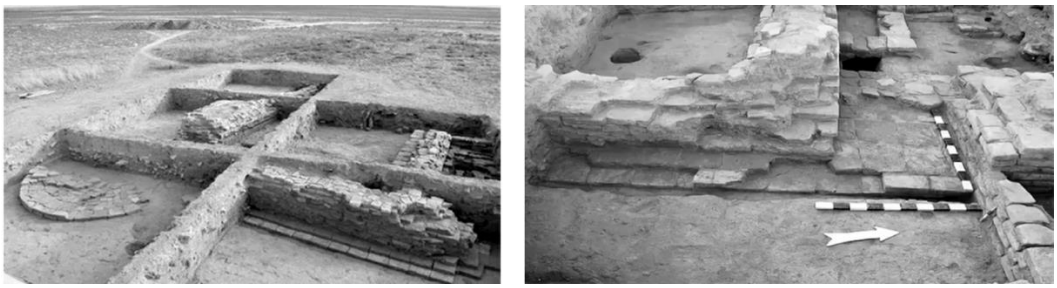
tüccarların dinlenme talebi üzerine gece konaklamaya karar verdiler. 15 Şubat'ta kervan kuzeye ilerleyerek Kalmuklar ve hayvanlarının geçtiği geniş bir yol keşfetti. Kuzeydoğuya ve doğuya toplam 38 verst yol aldıktan sonra susuz ve ıssız bir bozkıra ulaştılar. Güneydoğuya yönelerek kamışlarla çevrili bir su birikintisinin yanında konakladılar. Su içilemeyecek kadar kötü kokuyordu. Karları eriterek su ihtiyaçlarını karşıladılar ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 22-23).

16 Şubat'ta Gerber ve heyeti, üzerinde Tangut alfabesiyle kırmızı yazılar bulunan küçük beyaz bayraklarla karşılaştı. Bayrakların birkaç adım ötesinde, aynı yazılar bulunan 65 küçük bayrak daha sıralanmıştı. Sabah erken saatlerde yola çıkan heyet, kuzey-kuzeydoğu yönünde ilerleyerek terkedilmiş, geniş bir yola ulaştı ve buradan devam etti. Yolculuk oldukça zor geçti. Eriyen kar nedeniyle bozkır bataklığa dönüşmüş; heyetteki hayvanlar yolculuğun başından beri hiç olmadığı kadar yorulmuştu. Bu nedenle bazı develerin serbest bırakılmasına karar verildi. 17 Şubat'ta gece boyunca süren don, Gerber ve heyetinin çamur ve bataklıkları daha rahat geçmesini sağladı. Yolculuk doğu-kuzeydoğu istikametine döndü. Ancak öğleye doğru hava ısınıp karlar eriyince yeniden bataklık oluştu. 18 Şubat'ta yoğun kar yağışı görüldü. Gerber ve heyeti, kuzeydoğu yönünde ilerlerken karla karışık yağmur başladı ve zemin iyice yumuşadı. Hayvanlar yorulduğundan konaklama için uygun bir alan arandı ve geniş bir gölete ulaşıldı. Heyet, buraya "İlmen Gölü" adını verdi. Yolculuğa doğuya doğru devam eden heyet Bagsag Nehri'ne ulaştı. Nehir donduğu için karşı kıyıda geceleme kararı alındı ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 23-24).

19 Şubat'ta Gerber ve heyeti, donmuş yollar sayesinde ilerleyerek harabe haldeki Saraycık'a ulaştı. Şehir üç bölüme ayrılmış; eski şehirden geriye sadece taş yığınları ve yanmış yer altı odaları kalmıştı. Gerber'in notlarına göre, toprağın verimli olduğu ve sulama kanalları çevresinde söğüt ağaçlarının sıralandığı bu bölge, Kalmuk hükümdarının ikamet ettiği yerdi. Fakat heyet bu yolculuk sırasında Kalmuklarla hiç karşılaşmadı. Gerber'e göre Yayık Nehri geniş, temiz ve balık açısından zengindi. 20 Şubat gecesi Gerber ve heyeti, şiddetli kar fırtınası nedeniyle ilerleyemeyerek konaklamak zorunda kaldı. Konakladıkları noktada su ve odun bol olsa da tüccarlara göre bu kaynaklar ilerleyen günlerde azalacaktı. Akşam saatlerinde hava açıldı. 21 Şubat gecesi don yaşandıysa da kuzeyden esen rüzgâr yolculuğu kolaylaştırdı. Heyet farklı yönlerde toplam 45 verst ilerleyerek bozkırı geçti. Gece bozkırda konakladılar ve su ihtiyaçlarını kardan karşıladılar. Kar altındaki otları kazıp atları beslemeye çalıştılar ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 25).

22 Şubat'ta Gerber ve heyeti, hırsızlara önlem olarak gece ateş yakmadan ilerledi. Soğuktan korunmak için deri giysiler giydiler. Sabah erken saatlerde Emba Nehri'ne giden eski ve geniş bir yol bulmak amacıyla doğu ve güneydoğuya yöneldiler. Rehber yolu keşfetmek için gruptan ayrıldı ve kısa süre sonra geniş bir yol bulundu. Bu yol eski zamanlarda Saraycık'tan Harezm ve Hive'ye uzanan ticaret yolu olup geniş ve belirgin bir güzergâha sahipti. Yol boyunca tuzlu göletler ve su birikintileri görülse de genel olarak bölge düz bir bozkırdı. Gerber ve heyeti, 23 Şubat'ta geniş yol boyunca güneydoğuya 38 verst ilerleyerek geceyi karla kaplı bir alanda geçirdi. Yol boyunca dümdüz bozkırlardan ilerleyen heyet, sol taraflarında irili ufaklı göletlerin yanında bir de büyük bir tuzlu gölet buldu. 24 Şubat'ta kuzeydoğu ve doğuya ilerlediler ve yolun solunda, dört eski kuyu keşfettiler. Kuyulardan ikisi yıkılmıştı; diğer ikisinden birinde ise su vardı. At ve develerine bu kuyudan çektikleri suları içirdiler. Grup ise eriyen kardan elde edilen suyu kullanmayı tercih etti ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 25-26).

25 Şubat'ta don nedeniyle yola erken çıkan ekip doğu ve güneydoğuya ilerleyerek geceyi geniş yolun yakınında geçirdi. Yol boyunca iki eski kuyu, kırık tuğlalar ve geçmişte yerleşmelerin olduğunu tahmin ettikleri yerler gördüler. Bölgede çok sayıda saygak (yaban keçisi) bulunuyordu. 26 Şubat'ta yola devam ettiler. Öğle vakti donmuş toprağın erimesiyle yol bataklığa dönüştü. Güneydoğuya ilerleyerek tuzlu bir su birikintisini geçtiler. Bölgede bir zamanlar Kanar-Sagas adlı büyük bir kervansarayın kalıntıları mevcuttu. Güneydoğuya 38 verst, doğuya ise 5 verst ilerledikten sonra durdular. Yem ve odun temin eden grup su ihtiyaçlarını erimiş karla karşıladı. Önlerinde Emba Nehri'nin ötesinde geçmeleri gereken karlı dağlar görünüyordu ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 27).

Fotoğraf 2. Kanar-Sagas Kervansarayı[2]

[2] Gerber'in Kanar-Sagas kervansarayı olarak belirttiği yer Sagız Nehri üzerinde bulunan Taskeşu olarak bilinir ve burada bir taş geçit, bir Orta Çağ kervansarayı kalıntıları ile bir nekropolden oluşan bir kompleks yer alır. (Eskendirulı: 2017: 112-113.

27 Şubat'ta, akşam saatlerinde uzaktan silah sesleri duyan grup, durarak çevreyi gözlemlemeye karar verdi. 28 Şubat sabahı yola çıktıklarında yine silah sesleri duyan heyet yakındaki at izlerine bakarak keşif yapmaya karar verdiler. Güneydoğuya 5 verst ilerlediklerinde, silah sesleri yoğunlaştı ve bir duman yükseldi. Tedbir alarak yollarına devam ettiler. Bir süre sonra, Hive'den yola çıkmış 400 kişilik Türkmen kervanının iki üyesiyle karşılaştılar. Kervan 120 kişilik bir ordu tarafından saldırıya uğramış; esir tutulmuş ve kayıplar vermişti. Gerber'e göre bu kişiler kendilerini geri dönmeye ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak Gerber bunları önemsemeyerek yoluna devam etti. Güneydoğuya 6 verst ilerleyince Kırgızlarla karşılaştılar. 1 verst kala Gerber, Kırgızlarla diyaloğa hiç girmeden onlara top mermisiyle ateş etti. Kırgızlar geri çekildi ve grup güneydoğuya 17 verst daha ilerleyerek Emba Nehri'ne ulaştı. Nehir yine donduğu için hızla karşıya geçerek geceyi burada geçirdiler ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 27-29).

28 Şubat sabahı Gerber ve kervanı, dinç bir şekilde yolculuklarına devam etti. Hayvanları besleyip su ve odun temin ettikten sonra, saat 11'de yola çıkıp güneydoğuya 28 verst ilerlediler. Çıplak bozkırlardan geçerek Emba Nehri'ne ulaştılar. Buraya yakın bir noktada, uzun süre olduğu düşünülen bina kalıntıları ve kırık tuğlalar gördüler. 29 Şubat'ta yolculuklarına devam ederek güneydoğuya 19 verst ilerlediler. Bataklık nedeniyle yön değiştirdikten sonra, eski bir harabe şehre ulaştılar. Şehirde bir kervansaray, eski ev temelleri, düzgün taş duvarlar ve büyük bir havuz bulunuyordu. Mezarlar arasında gezerken, üzerlerinde silinmeye yüz tutmuş "Emir Muhammed" gibi bazı yazıları okuyabildiler. Buradaki özel bir mezarın Müslüman din adamı "Çvan-Ata"ya ait olduğu öğrenildi. Efsaneye göre, Çvan-Ata kanatları olan kutsal bir kişiydi ve su kaynakları yaratabilme gücüne sahipti. Buharalılar, Hiveliler ve Tatarlar ona büyük saygı gösteriyor; mezarına adaklarını bırakıyordu ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 29-30).

Fotoğraf 3. Çvan-Ata[3]

1 Mart'ta Gerber ve kervanı büyük yol üzerinde ilerleyerek geceyi geçirecekleri noktaya ulaştı. O gün tamamen düz bir ova boyunca ilerlediler ve daha önce hiç karşılaşmadıkları kadar büyük ve vahşi at sürüleri gördüler. Bu atların Tatarlar ve Kalmuklar tarafından avlanarak eti tüketiliyor; derileri ise giysi dikiminde kullanılıyordu. 2 Mart'ta Gerber ve kervanı, soğuk bir gecenin ardından yola çıktı ve dağ eteklerine ulaştılar. Dağlara tırmanmaya başladılar. Ancak dar yollar ve kayalıklar kervanın ilerlemesini oldukça yavaşlattı. Develer sık sık kayarak düşüyordu ve gün batımına kadar zirveye ulaşamadılar. Bu dağların "Ginek" (Ginäk) olarak bilindiğini belirten Gerber, kalker dolu bu sıradağların Mangışlak'a uzandığını kaydetti. Zirvede büyük yol boyunca bir kervansaray ile eski bir şehrin kalıntıları bulundu. Kervan, Manşuk-Almaz adlı harabe şehre ulaştı. Burada Şiban Han'ın torunu Jenibay Han'ın[4] bir medrese kurduğu söyleniyordu. Harabeler arasında bir bodrum ve on altı odası olduğu tahmin edilen büyük bir dörtgen yapı bulunuyordu. Yerli halk burayı "Irnak" ya da "Su Almaz" olarak adlandırıyordu. Emba Nehri'nin karşı tarafında Yayık'tan bu bölgeye kadar uzanan geniş bir alan tamamen rezeneyle kaplanmıştı ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 30-31).

[3] Gerber'in günlüğünde belirttiği kervansaray kalıntısı ve Çvan-Ata mezarının bulunduğu yer Uşkan-Ata nekropolüdür (Eskendirulı, 2017: 113).
[4] Altın Orda hanı Canibeg.

Fotoğraf 4. Gerber'in Jenibay Han'a Atfettiği Yapı[5]

3 Mart sabahı, Gerber ve kervanı, yorgun olduklarını fark ettikleri hayvanları dinlendirdiler. Kendileri ve hayvanları için yiyecek bulamadılar ve erkenden yola çıktılar. Karlar eridiği için yol şartları ağırlaşsa da 26 verst güneydoğuya ilerlediler ve sonunda eski bir taşocağında gecelemeye karar verdiler. Gerber burada su izleri buldu ve buranın Hazar Denizi'yle bağlantılı bir körfez olabileceğini düşündü. 4 Mart sabahı yine ilerlediler; Dzezle olarak anılan yerde türbe ve su kaynakları buldular. Deli-Urus adı verilen bölgeye ilerlemeye devam ettiler. Burada kervan için uygun bir yer bulamayınca, kervana nöbetçiler yerleştirip eşyalarını korumaya çalıştılar. Toprak yumuşak ve yapışkan olduğu için ilerlemeyi zorlaştırıyordu. Geceyi bekleyip ay doğduğunda hareket etmeye karar verdiler ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 32-33).

5 Mart günü kervan gece yarısı yola çıktı ve erimiş kar suyunda, kaygan toprakta ilerleyerek Deli-Urus'un yaşadığı bölgeye geldiler. Tatarlar bu kahraman zatın yaşadığı evi ve mezarını Gerber ve adamlarına gösterdi. Tatarların inancına göre, bu kişi bahadır (kahraman) idi. Uzak yerlerden insanları buraya getirip yerleştiriyordu. Bütün evler tıpkı yıkık kervansaray gibi taşlardan oyulmuştu. Burada ayrıca iki derin kuyu; taşla döşenmiş suyu bol ve temiz kuyular vardı. Kısa bir süre sonra Kırgız ordusundan yüz elli kişilik bir çete kervana saldırdı. Çete, kervanın etrafını sararak hayvanları sıkıştırdıysa da bir süre sonra geri çekildi. Kervan güvenli bir yer bulmak için ilerlerken Kırgızlar tekrar saldırdı. Gerber, Hive hanından yardım istemek için bir mektup gönderdi. Kırgızlar kervanın mallarını almak için bir esir gönderdiyse de heyet bu teklifi reddetti ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 33-36).

[5] Gerber'in burada bahsettiği yapı Manşuk-Almaz bölgesinin kuzeybatı kesiminde, Üstyurt'un eteklerinde büyük bir kervansaray olan Koskudık'tır (Eskendirulı, 2017: 114).

Fotoğraf 5. Gerber'in Gördüğü Kervansaray[6]

6 Mart sabahı kervan Kırgızlar tarafından kuşatıldı ve kervanda bulunan Özbek Hoca'nın teslim edilmesi istendi. Gerber, Hoca ile konuşmayı reddetti; çünkü ona güvenmiyordu. Kırgızlar kervanın savunma silahlarına karşı etkili olamıyordu. Gerber geceyi güvenlik için küçük hendekler kazarak geçirmeye karar verdi. Su konusunda sıkıntı yoktu. Güvenlik önlemleri artırıldı. 7 Mart sabahı Kırgızlar kervanı çevrelemeye devam etti. Kervan suyu dikkatlice kullanmak için planlama yaptı ve Kırgızların küçük bir grup olduklarını fark edince savunmaya geçti. Gerber otuz atlı ve elli tüfekli adamla düşmanı hedef almayı planladı. Ancak Kırgızlar manevra yetenekleriyle savunmayı zayıflatıyordu. Akşam saatlerinde Kırgızlar Astrahan Tatarı Yermamed'i kervana gönderdi. Yermamed, malların teslim edilmesi gerektiğini; aksi takdirde Kırgızların büyük bir saldırı başlatacaklarını belirtti. Kırgızların 180 kişiden oluştuğu ve çoğunun ateşli silahlarla donatıldığı bilgisini verdi ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 36-38).

8 Mart sabahı kervan suyun etrafındaki hendekleri fark etti. Kırgızlar su almak için gidenlere ateş açıyorlardı. Gerber gündüzleri su almayı yasakladı ve akşam saatlerinde su temini için hazırlık yapılmasını emretti. Bu sırada su kaynağı donmuştu. Gerber tüccarlara durumu bildirdi ve Hive'den yardım beklemeleri gerektiğini söyledi. Ayrıca Kırgız saldırılarını engellemek için iki hendek kazıldı. 9 Mart gecesi Kırgızlar, kervanı kuşatarak takviye yardım geleceğini ve kervana daha sert saldırılar düzenleyeceklerini bildirdiler. Özbek Hoca'ya bir haber daha gönderdiler ve mallarla beraber kendilerine katılmasını istediler. Gerber, Özbek Hoca'ya güvenmediği için onun su kuyularını Kırgızlara ifşa etmesinden korkuyordu. Bu

[6] Gerber'in gördüğü kervansaray yıkıntısı muhtemelen Beldeuli kervansarayının yıkıntılarıdır. Eskendirulı, 2017: 115.

yüzden Özbek Hoca'nın hareketlerinin dikkatle izlenmesi gerektiğini emretti. Ertesi sabah Kırgızlar yeni hendekler kazarak kervanı yormak istiyordu. Gerber, Kırgızlara ateş açılmasını emretti ve Kırgızlar geri çekildiler. Kırgızlar siperlerinde, kervan savunmada, bir müddet böyle devam ettiler. Kuyu kazma çalışmaları da aralıksız sürdü ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 39-40).

10 Mart gecesi Gerber ve kervanı sessiz bir gece geçirdi. Sabah haydutlar yeni hendeklerden ateş açtı. Öğleye doğru Kırgızlar kervanın mallarının yarısını istedi. Gerber bu teklifi reddederek Hive'den yardımın geleceğini belirtti. 11 Mart gecesi Kırgızlar, kervanın etrafını kuşattı. Gerber silahların kullanılmaması emrini verdi. Kırgızlar kervanın ateş açmadığını görünce saldırı planladı. Gerber de tüfekleri ateş açmaya hazırladı. Kırgızlar hızla geri çekildi. Öğleye doğru Kırgızların siperlerinde kimse yoktu. Düşman tekrar atlarına binip naralar atarak kervana saldırdı. İki asker yaralandı ve kervandaki silahlıların düzeni bozuldu. Bu saldırıya rağmen Gerber ve adamları hayatta kalmayı başardı. Bu esnada kervanın su ihtiyacı giderek artıyordu. Kuyudan su çıkartmak ise giderek zorlaşmıştı. Gerber ve adamları susuzluk ve açlıkla mücadele ederken hayvanlar da iyice zayıf düşmüştü ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 40-43).

12 Mart gecesi Kırgızlar, kervanın etrafına yaklaşıp bağırarak onları tehdit etti. Ancak Gerber bu durum karşısında hareketsiz kalarak ateş etmeme kararı aldı. Gün doğduğunda Kırgızlar sadece hendeklerinden ateş açtı; yeni bir saldırı olmadı. Akşam saatlerinde Kırgızlar, beş esir aracılığıyla Gerber'e malları bırakıp gitmeleri gerektiğini söyledi. Kervanın su sorunu devam ederken Gerber, Kırgızların test amaçlı hendeklere yaklaştığını fark etti. 13 Mart gecesi Kırgızlar, Batur Han'ın büyük bir orduyla yaklaşacağını belirterek kervanın mallarını bırakıp gitmesini istediler. Öğle saatlerinde kervanın yanında beyaz bayraklı bir grup görüldü. Gerber bu hareketliliğin bir aldatmaca olduğunu düşündü. Akşam saatlerinde haydutlar kuru kamışları taşıyarak hazırlık yapmaya başladı. Gece Batur Han'ın emriyle kervana bir esir daha gönderildi ve kervana tüm eşyaları bırakıp gitmeleri söylendi. Gerber, esiri gözaltına alıp Hive'den gelecek yardımı bir gün daha beklemeye karar verdi. Susuzluk ve açlık devam ederken Tatarlar şarap ve diğer sıvılarla hayatta kalmaya çalışıyordu. Gerber hayvanları korumak için kuyruk yağı kullandı ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 44-46).

14 Mart gecesi, sağanak yağmur başladı. Kervanda bulunanlar yağmurdan temin ettikleri suyu içebilmek için birbiriyle yarışıyordu. Kırgızlar ise odunları toplayıp büyük balyalar yaparak kervanın etrafını sarmaya başladılar. Bu durum Kırgızların takviye asker

aldığını düşündürse de Gerber yardımın gelmediğini fark etti. Kervandaki tüccarlar ve diğerleri bütün sorumluluğu Gerber'e yüklemişti. Zayıf kalan askerler ve hastalar ölmek üzereydi. 15 Mart sabahı bozkırda sessizlik hâkimdi; ancak öğle saatlerinde Kırgızlar mesafeyi daraltmıştı. Gerber savunma hazırlıklarını hızla yaparak düşmanın yaklaşmasını engellemeye çalıştı. Fakat düşman gürültüyle yaklaşan savaşçılarla saldırıya geçmişti. Gerber ve askerleri sınırlı güçle bu saldırılara karşı koymaya çalıştılar. Bazı askerler yaralandı. Durum gittikçe zorlaşırken Gerber, bir strateji belirlemeye çalıştı ve tüccarlarla toplantı yaparak düşmanla anlaşma yapmanın yolunu aradı. Toplantının ardından Gerber, Batur Han'dan gelen barış teklifini reddetti. Yine de Batur Han'a deve göndermeyi önerdi. Fakat bu teklif Kırgızlar tarafından reddedildi ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 46-52).

16 Mart günü Gerber, Kırgızların vaatlerine güvenmediği için emrindekilere geceyi her zamankinden daha dikkatli geçirmeleri konusunda uyarılarda bulundu. Özellikle bu gece daha tetikte olmaları gerekiyordu. Gece yarısı Astrahanlı Yunan tüccar De Bozis'in yanında çalışan iki Tatar, develerle ilgilenmeye başladı ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 52).

Kırgızlar o gece saldırıda bulunmadı. Sonunda Said Batur adında biri Gerber'in yanına geldi ve bir anlaşmaya varma kararı alındı. Han ve adamlarının dün sundukları teklifte ısrarcı oldukları iletildi. Gerber, Kırgızlar tarafından saldırıya uğradıklarına inanamıyordu. Hele geçmişte Ebulhayr Han'ın Moskova'da iyi karşılandığı, kendisine hediyeler sunulduğu ve Rus elçisi Mirza Tevkelev ile geri gönderildiğini düşündükçe işin içinden çıkamıyordu. Çünkü Gerber'e göre kendisine saldıranlar Ebulhayr Han'ın sadık adamlarıydı. Bu nedenle bu yolculukta kendilerine güvenilmiş ve kervanın korunacağı düşünülmüştü. Said, esirlerin mallarının yarısını talep etti. Tüccarlar en değerli eşyalarını vererek bu durumdan kurtulmayı deneseler de bu teklif kabul edilmedi. Sonunda yirmi devenin doğrudan Han'a; kalan malların da yarısının Kırgızlara verilmesiyle anlaşma sağlandı. Silahların bu taksimin dışında bırakılması kararlaştırıldı. Yalnız barut ve kurşun bölüştürülecekti. Güven sorunu yaşansa da yemin edilerek anlaşmanın resmiyet kazanmasına karar verildi. Her iki taraftan sekizer kişi seçildi. Akşam saatlerinde Batur Han ve adamları gelip kampı kuşattı. Sekiz batur yemin etmeye hazırdı; karşılık olarak Gerber de sekiz kişi belirledi. Kervan tarafında Buhara elçisi, tüccarlar ve tercümanlar bulunurken karşı tarafta Ebulhayr Han'ın hizmetinde olan baturlar yer alıyordu ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 53-58).

Anlaşmaya göre Batur Han ve adamları için en iyi mallarla yüklü yirmi deve ayrılacak; kalan mallar ise iki eşit parçaya bölünecekti. Değerli madenler ve mücevherler de burada

paylaşılacaktı. Hile yapansa idam edilecekti. Silahların bir kısmı savunma için elde tutulacak; yaralıları taşıyan araba ve topları çeken develer bırakılacaktı. Atlar paylaşım dışı tutulacak; tüccarlar yalnızca üzerlerindeki giysileri alabilecek; fazla giysi ve erzak bölüşülecekti. Kırk dokuz deveyle alınan beş esirin serbest bırakılması da kararlaştırılmıştı. Bu noktada kervanda Kur'an bulunmadığı için yeminin nasıl edileceğine dair bir münakaşa oldu. Kervanda yalnızca Zebur bulunduğundan taraflar bu kitap üzerine yemin etmeye karar verdi. Buhara elçisi Yadigâr, Zebur'u öpüp alnına koyarak yemini başlattı. Bu ritüeli sırayla herkes uyguladı. Bu esnada güneş batmış; Batur Han ve adamları atlarına binerek beklemeye başlamıştı. Han, bir at ve zırh talep etti. Ona kervanda bulunan en iyi at ve bir zırh verildi. Son olarak ertesi gün mal paylaşımının eksiksiz gerçekleşeceği konusunda Batur Han'a güvence verildi ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 59-62).

Gerber ve beraberindekiler, günler boyunca kıskaca alınmış bir halde çeşitli sıkıntılarla boğuşmuşlardı. Yapılan anlaşma her ne kadar onlar için olumsuz şartlar barındırsa da hayatta kaldıkları için mutluydular. Anlaşma sonrasında Gerber'in söyledikleri ruh halini gözler önüne seriyordu:

> *Açlığımı gidermek için biraz kuru ekmek batırabileceğim, tarif edilemez susuzluğumu giderecegim, soğuk banyo yapabileceğim biraz su bulacağım hiç aklıma gelmezdi. Hayatımda daha lezzetli bir şey olmadığına yemin edebilirim. Tanrıya şükür; kervanımızda su alamayan kimse kalmamıştı; etrafımız sarılı değildi ve su almak için kamptan istediğimiz zaman çıkabiliyorduk. Elbette bu henüz sadece insanlar için geçerliydi. Develer ve atlar biraz daha beklemek zorundaydı*. ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 63).

17 Mart günü sabah saatlerinde Said Batur ve ardından Otar Batur gelerek yemin eden baturların belirlenen noktada hazır bulunacağını, han için yirmi devenin hazırlanarak teslim edileceğini bildirdiler. Malların boşaltılıp eşit şekilde bölünmesi için acele edilmesi gerektiğini ilettiler. Ancak belirlenen sürede develerin yüklenmemesi üzerine baturlar, anlaşmanın bozulup bozulmayacağını sorgulamaya başladı. Bu süreci hızlandırmak adına Gerber, doğrudan beş yüklü deve vererek süreci başlattı. Yine Buhara ve Hive hanlarının huzuruna çıkabilmek için kıyafetlerini geri istedi. Baturlar kıyafetlerin kendileri için pek kullanışlı olmadığını belirttikten sonra yalnız sekiz batura beş arşın kırmızı bez verilmesi halinde onları geri alabileceğini söylediler. Öğleden sonra Gerber develerin, silah ve diğer eşyaların yaralıların bulunduğu bölgeye taşınmasını emretti. Silah sandıkları ve diğer malzemeler ayrı konumlandırılırken gece top mermileri ve barutun toprağa gömülmesi planlandı. Bu esnada, bazı silahlar ve fişekler

arabaların altına yerleştirilen battaniye ve hasırlarla gizlendi. Bu süreçte Semennikov kişisel eşyalarının olduğu bavulu saklamaya çalışırken yakalandı. Baturlardan biri onu hırsızlıkla suçlayarak öldürmekle tehdit etti. Durumu fark eden Gerber, yaşlı adam ve Said'den yardım istedi. Baturlar başlangıçta çok sert tepki gösterse de uzlaşma sağlanarak kriz çözüldü. Bunun ardından, Hindistanlı bir tüccarın yüklü on altı devesi zorla ele geçirildi. Gerber söz verilen yiyeceklerin kendilerine geri verilmesini bekledi. Baturlar hala kararsızdı. Kısa süre sonra bir batur gelip bir ipek kürk teslim alarak uzaklaştı. Ardından yaşlı bir adam gelip Semennikov'dan da bir kürk talep etti. Semennikov'un verecek kürkü yoktu. Gerber elinde bir kürk daha olduğunu belirterek onu da teslim etti. Daha fazla talepte bulunulmasından çekindiği için kalan eşyalarıyla hızla bölgeden ayrıldı. Bu sırada Yüzbaşı Dubrovin ve diğer tüccarlar Şam'a dönmek istese de Gerber mesafenin uzun olduğunu ve hayvanlarının yorgun düştüğünü belirterek önce yakındaki kuyulara ulaşmayı önerdi. Nihayetinde Yadigâr'la kuyulara yöneldiler. Yolculuktan dolayı develer bitkin düşmüştü. Kervansaraya vardıklarında Dubrovin'in içinde su olmadığını düşündüğü kuyudan berrak ve lezzetli bir su çıktı. Hayvanlar sulandı; on gün sonra ilk kez sıcak bir yemek pişirildi ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 67-73). Gerber dinlenmeye vakit bulduğu sırada özel eşyalarını kontrol etti; ama gördükleri karşısında büyük bir şaşkınlık yaşadı. Elinde kalan malzemeler hakkında söyledikleri Kırgızların kendilerinde bıraktığı tahribatı çok net bir şekilde özetliyordu:

> *Eşyalarıma baktım ve irkildim. Neredeyse tüm eşyalarım gitmiş; sadece beşte biri kalmıştı. Çariçeden aldığım 2000 ruble vardı; bu paradan ya da satın aldığım şeylerden geriye yalnız 600 ruble kalmıştı. Askerlerin iaşesine baktığımda neredeyse her şey gitmişti. Satın aldığım iyi kumaşı altı deveye yükledim ve başka hiçbir şey bulamadım. 4000 ruble değerindeki mallardan geriye sadece 300 ruble kaldığını gördüm.* ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 73).

18 Mart'ta Said Batur, Gerber'e ve diğerlerine, yakında takip edileceklerini ve buradan hızla ayrılmaları gerektiğini söyledi. Gerber, heyetin ve hayvanların dinlenmeye ihtiyacı olduğunu bildiği için kalmayı tercih etti. Bu yüzden hiç kimsenin kervandan yüz adımdan daha fazla uzaklaşmaması ve her zaman silah taşıması gerektiğini belirtti.

Gerber burada bulunduğu süre zarfında hep bir sonraki adımı düşünerek hareket etti. Ama artık seyahatin bu noktasında kaydettiği notlardan şunlar anlaşılıyordu:

1. Geçim sıkıntısı vardı; sahip olduğu her şeyi kaybetmişti ve adamlarına ne vereceğini bilmiyordu.
2. Askerlerin ve konvoyun yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirmek imkânsızdı; Astrahan'da seçilen altmış adam için alınan erzak da bitmiş; yalnızca bir aylık iaşe kalmıştı.
3. Hanlar ve yakın çevresi için ayrılan hediyeler kaybedilmişti; hazineden alınan 2000 rubleyle yapılan alışverişten de geriye bir şey kalmamıştı.
4. Hala tehlike altındaydılar; bir savaş daha başlarsa esir alınma riski vardı ve herkes kendi çıkarlarını düşünüyordu.
5. Develer çok bitkindi ve yenilerini almak için para yoktu. Elinde elli sekiz zayıf deve vardı. Bu nedenle yetmiş dört kişi büyük zorluklarla ilerliyordu.
6. Ebulhayr Han, Çariçe himayesindeydi. Ancak Batur Han ve adamları onlara karşı askerî harekât başlatmıştı.
7. Hive konvoyu güvenlik sağlamıyordu; ticaret anlaşmalarının belirsizliği kervanlara ancak zarar veriyordu.
8. Yardım almak mümkün olsa da bunları maddi anlamda besleyecek güçleri yoktu.
9. Kazak ve Hivelilerin dostluğu, güvenli bir yolculuk yapmayı zorlaştırıyordu.
10. Gerber'in endişeleri artmıştı; bölgedeki savaşın etkileri yüzünden ne yapacaklarını şaşırmışlardı.

Sonuç olarak Gerber Astrahan'a geri dönmeye karar verdi. Yayık Nehri üzerinden Guryev'e, oradan da Astrahan'a gidilecekti. Bunların hepsini geride kalanları kurtarmak ve askerlerine yiyecek sağlamak için yapacaktı. Akşam tüccarlar bir araya geldiğinde Buhara elçisi Yadigâr, Gerber'in geri dönme kararını açıkladı. Kervan, kaybettikleri onca şeyin ardından bu kararı memnuniyetle karşıladı ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 73-81).

19 Mart'ta develer yola çıkmaya hazırdı; ama tüccarlar Gerber'den öğleye kadar beklemesini istedi. Gerber gece boyunca eşyaların toplanması gerektiğini belirtti ve güneş batana kadar orada kaldı. Çevreyi kontrol etmek için birkaç kişiyi görevlendirdi. Gece boyunca dikkatli davranarak ateş yakmadılar; böylece fark edilmediler. Ertesi gün çevreyi kontrol ettikten sonra denize yakın yoldan harekete geçtiler. 20 Mart'ta tüccarların üç yüklü devesi

kayboldu. Gerber kaybolan develeri bulmak için tüccarlara yardım etti. Tüccarlar, kaybolan develeri aramak için birkaç kişi gönderdilerse de bulamadılar. Gerber ve ekibi develer bitkin olmasına rağmen yolculuklarına devam etti. Akşam yaklaşırken Gerber yine ateş yakılmaması şartıyla hayvanların dinlendirileceğini bildirdi ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 81-83).

21 Mart'ta güneş doğduğunda, yaralılar ve hastalar için ateş yakılmasına izin verildi. Öğleye doğru üç atlının yaklaştığını fark ettiler. Fakat bu gelenler kısa süre sonra kayboldu. Gerber, iyi atlara sahip üç adamını etrafı kolaçan etmeleri için göndermişti. Adamları civarda gezen vahşi atların sesini duymuştu. İlerlemeye devam ettiler. 3 Mart günü, daha önce fark edemedikleri ceset ve kemik yığınlarını, geçtikleri taş ocağı yakınlarında gördüler. Bu görüntüler burada daha önceden Kırgızların bir kervana saldırdığına dair ipucu niteliği taşıyordu. Tatarların anlattığına göre üç yıl önce Astarhan'a giden bir Rus kervanına burada saldırılmıştı. Haydutlar, 200 kişiyle kervana pusu kurmuş; kervan sonunda hayvanlarını ve bütün mallarını vermek zorunda kalmıştı. Hayatta kalanlar, zorlukla Guryev'e ulaşmıştı. Gerber ve kervanı yola devam etti. Dağdan inmek karanlıkta çok tehlikeliydi; gecelemek için bir yerde durdular. Ertesi gün dağdan indiler. Develer çok yorulmuştu; bu nedenle bazı askerler yürümek zorunda kaldı. Tüccarlara ait iki deveyi aşırı yorulduğu ve daha fazla yük taşıyamadığı için kesmişlerdi. Bu sırada Gerber'in sağ bacağı iltihap oluştuğu için şişmişti; bu yüzden yürüyerek, at veya deve üstünde değil yalnız faytonla seyahat edebiliyordu ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 83-84).

Kervan, 23 Mart sabahı erkenden yola çıktı ve öğleye kadar altı saat yürüdü. Öğleden sonra dört saat daha yol aldı. 24 Mart'ta Çvan-Ata yolu üzerinden devam etti. Öğle vaktini dinlenerek geçiren kervan tekrar yola çıkarak geceleyeceği yere akşam saatlerinde vardı. 25 Mart'ta sabah saatlerinde yola çıkan kervan bu kez öğleye doğru dinlenmek için durdu. Bu esnada çok sayıda yabani at sürüsü görüldü. Kervan 26 Mart'ta Emba Nehri'ne ulaştı. Suyun derinliği çok fazlaydı; bu nedenle nehirden geçmek için sal yapmaya karar verildi. Gerber kuru kamış ve biraz çeltik toplanmasını söyledi. Gün sonunda karşı tarafa taşınacak son eşyalar hazırlandı ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 84-85).

27 Mart'ta, Emba Nehri'ni geçtikten sonra yükler kontrol edilip yolculuğa devam edildi. Kervan büyük yolun kenarında konaklamak için durdu. 28 Mart'ta sabahın erken saatlerinde tekrar yola koyuldular ve hayvanları sulamak için mola verdiler. Öğleden sonra yeniden yola çıkarak akşam hava kararıncaya kadar yürüdüler. 29 Mart'ta yaralı bir piyade erinin ölümünden

sonra yola çıktılar. Aynı gün daha önce 26 Şubat'ta geçtikleri Kaynarşagaz Deresi'ne vardılar. Ancak erimiş karlar nedeniyle yol büyük bir engel oluşturuyordu. Yine sal yapmaya karar vererek gece boyunca salı bitirmeye çalıştılar. Kervanda doktor olmadığı için bir asker daha hayatını kaybetti. 30 Mart'ta sal yapma işlemi şiddetli fırtınaya rağmen tamamlandı. Öğleye doğru atları ve develeri derenin karşısına geçirdiler ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 85-86).

31 Mart sabahı yola koyuldular ve akşam daha önce 24 Şubat'ta bulundukları kuyunun yanına geldiler. Burada konaklamak için durdular. 1 Nisan sabahı hayvanların su ihtiyacıyla ilgilendiler; mataralarını doldurduktan sonra tekrar yola çıktılar. Öğle vakti mola verdiler, ardından yeniden yola koyuldular ve akşam konaklamak için durdular. Baharın gelişiyle bozkırlarda maral kökü, lale ve diğer birçok çiçek boy vermeye başlamıştı. 2 Nisan sabahı tekrar yola çıktılar. Bir süre ilerledikten sonra büyük yolun sol tarafında yer alan Guryev'e giden yola girdiler. Öğle vakti hayvanlara yem verdiler, ardından yeniden yola koyuldular ve akşam erimiş kar sularının olduğu bir yerde konakladılar. 3 Nisan sabahı yola çıktılar ve öğleye doğru Yayık Nehri'ne vardılar. Burada bir süre dinlendiler. Bataklık ve kamışlıklar nedeniyle ilerlemek iyice zorlaşmıştı. Akşam olduğunda Guryev'e hala ulaşamamışlardı; bu nedenle Yayık Nehri kenarında konakladılar. Şehre giden yolu bulmaları için iki adam gönderildi ve bunlar akşam geri döndüler. 4 Nisan sabahı yolculuğa devam ettiler ve kısa bir süre sonra Guryev'e vardılar ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 86-87).

5 Nisan günü yola devam etmek ve Astrahan'a ulaşmanın yollarını düşünmekle geçti. 6 Nisan'da askerlerle birlikte Astrahan'a ulaşmak için su yoluyla gitmeye karar verdiler. Planlamalarına göre eldeki yiyecek yalnız 14 Nisan'a kadar kendilerini idare ederdi. Şiddetli rüzgâr nedeniyle denize düşme veya açlık riski vardı. Gerber, tüccarlardan askerlerin yiyecek paralarını ödemelerini istediyse de tüccarlar oralı olmadılar. Sonunda tüccarlardan birinin mallarından bir çuval alarak mühürlediler. 7 Nisan'da işçi Tatarlar ile develer Astrahan'a gönderildi. Balık taşıyan geminin yüklenmesi bekleniyordu. Kalan eşyalar ve askerler bu gemiye yüklenmeye başlandı. 8 Nisan sabahı yola çıktılar. Doğudan gelen şiddetli rüzgâr nedeniyle güneye doğru ilerlediler; sonra batıya döndüler. Şiddetli doğu rüzgârı 9 Nisan'da, gece boyunca devam etti. Gemi sık sık savrulsa da deniz bir süre sonra sakinleşti ve yolculuğa devam edildi. Akşam olunca demir atıldı. 10 Nisan'da gece boyunca kuzeyden esen şiddetli rüzgârla mücadele ettiler ve sabaha kadar beklediler. Sabah saatlerinde tekrar yola çıktılar; ancak rüzgâr çok sertti ve rotadan çıktılar. Akşam saatlerinde tekrar demir attılar. 11 Nisan

gecesi rüzgâr yön değiştirdi ve batıya ilerlemeye başladılar. Sabahın erken saatlerine kadar yol aldılar; ancak rüzgâr tekrar yön değiştirince kuzeydoğuya yöneldiler ve kısa bir süre sonra yeniden demir attılar ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 88-89).

12 Nisan günü kuzeybatıdan gelen şiddetli bir fırtına çıktı ve uzun süre devam etti. Fırtına dindiğinde rüzgâr bu kez doğudan esmeye başladı ve öğleden sonra kuzeydoğuya ilerlemeye başladılar. Akşama doğru sağ tarafta kara görünmeye başladı. Geceye doğru güney yönünde yelken açarak ilerlediler, ancak akşam tekrar batıya döndüler. Gece Volga Nehri'nden Lake Ritsa'ya geçtiler. Fırtına onları bir süre daha savurdu ve demir atmak zorunda kaldılar. Bu güzergâhta Guryev'den göle kadar su oldukça sığdı; derinlik fazla değildi. 13 Nisan günü Ritsa ağzından Astrahan'a 60 verst kalmıştı. Yolculuklarına devam ettiler ve akşam Volga Nehri'nin Balda koluna ulaştılar. Astrahan'a az bir mesafe kalmıştı. Buradan bir süre Volga'ya yöneldiler, ancak rüzgâr onları engelliyordu. Kısa bir mesafe ilerledikten sonra tekrar demir attılar. 14 Nisan sabahı nihayet Astrahan'a ulaştılar ("İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g.", 2014: 89).

Sonuç

İvan Gustav Gerber gibi aslen Rus olmayan ancak uzun yıllar Çarlık Rusya'nın hizmetinde görev yapmış bir askerin ve haritacının, XVIII. yüzyılda gerçekleştirdiği çalışmalar Rus bilim dünyası için büyük önem taşımaktadır. Gerber'in hazırladığı haritalar ve gözlemleri Rusya'nın henüz keşfetmeye başladığı Türkistan ve Kafkasya coğrafyasını anlamlandırma sürecinde kritik rol oynamakta; bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. Onun bölgeye gönderilmesi Çarlık Rusya'nın Türkistan'a yönelik ilgisinin artmaya başladığı bir döneme denk gelmekte olup bölgeyi hem jeopolitik hem de ekonomik açıdan kontrol altına alma arayışının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

1732 yılında bölgeye gönderilen söz konusu ticaret kervanı, Rusya'nın Türkistan'daki genişleme politikasının bir parçası olarak okunmalıdır. Ancak bu keşif girişimi, Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in Hive Seferi sırasında ordusuyla birlikte Hiveliler tarafından öldürülmesi nedeniyle temkinli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Rusya bu acı deneyimden ders çıkarmış ve bölgeye yönelik girişimlerini dikkatle yürütmeye çalışmıştır. Gerber'in görevlendirildiği bu keşif seferinin amacı yalnızca bölgeyi haritalandırmak değil, Rusya'nın Türkistan'daki ticari ilişkilerini düzenlemek ve nihayetinde Hindistan'a ulaşabilecek bir su yolu keşfetmektir.

Gerber'in seyahati sırasında tuttuğu kayıtlar güzergâh hakkında oldukça ayrıntılı

bilgiler sunmakta ve Türkistan'ın ticaret yolları, kervansarayları, eski yapıları ve mezar anıtları gibi önemli mimari unsurları hakkında değerli bilgiler içermektedir. Gerber, gözlemleriyle bölgenin hem fiziki yapısını hem de sosyal dinamiklerini anlamlandırmaya çalışmış; yerleşim yerleri ve bölgedeki su yolları hakkında stratejik çıkarımlarda bulunmuştur. Günlüklerinde Rus kervanının seyahati boyunca nasıl kademeli olarak kıskaç altına alındığını, bölgedeki güç dengelerinin Rus keşif ekibi üzerinde nasıl baskı oluşturduğunu detaylı bir şekilde aktarmıştır. Hive ve Buhara'ya yolculuğu boyunca yaşadığı saldırılar, Türkistan'ın o dönemde ne denli çalkantılı ve tehlikeli bir siyasi yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Gerber'in seyahati ve kayıtları, yalnız Rus bilim dünyası için değil Türkistan coğrafyasının tarihî ve siyasi yapısını anlamak açısından da büyük önem arz etmektedir. Gerber'in notları Türkistan'daki ticaret yollarının, su kaynakları ve yerleşim dokusunun belirlenmesine yardımcı olmuş; bölgenin güvenlik riskleri, yerel halkla Rus tüccarlar ve askerler arasındaki etkileşimler konusunda önemli çıkarımlara zemin hazırlamıştır. Tüm bu unsurlar göz önüne alındığında Gerber'in keşif seferi başarısız olsa da yalnız bir ticaret kervanının yolculuğu olarak ele alınmamalı; Çarlık Rusya'nın Türkistan'a yönelik uzun vadeli politikalarının şekillenmesinde etkili olmuş kritik bir olay olarak değerlendirilmelidir.

Yazar Katkıları: Bu makale tek yazarlı olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu makalede herhangi bir çıkar tartışması yoktur.

Kaynakça

Gerber, İoann Gustav, *Entsiklopediçeskiy slovar*, Tom VIII, St. Petersburg 1772, s. 455-456.

Gerber, İoann Gustav, *Ruskiy biografiçeskiy slovar*, Pod. A. A. Polovtsov, Tom V, St. Petersburg 1916, s. 9-10.

Gerber, İvan Gustav, *Opıt İstoriçeskogo slovar o rossiyskih pisatelyah*, St. Petersburg 1772, s. 49-52.

İ. G. Gerber Jurnal o Puteşestvii iz Astrahani v Hivu i Buharu 1732 g., *İstoriya i kultura Atırau v Russkih İstoçnikah (XVIII-XX vv.)*, Tom 1, Sost. M. K. Kipiev, Nauç. red. J. Şalgınbay, Atırau 2014, s. 22-89.

Aliyev, B. G. (2013). Svedeniya İ. G. Gerbera o lezginskih soyozah selskih obşin samurskoy dolını. *Vestnik İnstituta İAE*, 3, 22-30.

Aliyev, B. G., İnozemtseva, E. İ. (2015). Zanyatiya naseleniya dagestana v soçinenii uçastnika pohoda Petra I v prikaspie mayora İ.-G. Gerbera. *Vestnik İnstituta İAE*, 3, 36-52.

Bülbül, İsmail. (2020). İ. G. Gerber'in eserine göre 1728 yılında Dağıstan ve Şirvan. *Journal of International Eastern European Studies*, 2/2, 369-404.

Eskendirulı, Ajigali Serik. (2017). Oçerk istorii izuçeniya pamyatnikov narodnogo zodçestva «Drevnostey i Razvalin» Aralo-Kaspiyskogo regiona v dosovetskiy period (do seredını XIX v.) çast 1. ot rannih svedeniy o pamyatnikah koçevogo Aralo-Kaspiya do

ekspeditsii Ya. P. Gaverdovskogo 1803-1804 gg. *Prostranstvo i Vremya*, 108-127.

Gadijev, V. G. (1970). *Soçinenie i Gerbera «Opisanie Stran i Narodov Mejdu Astrahanyu i Rekoyu Kuroy Nahodyaşihsya» Kak İstoriçeskiy İstoçnik po İstorii Narodov Kavkaza*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.

Garunova, N. N. (2020). Soçinenie İ.-G. Gerbera «Opisanie stran i narodov vdol zapadnogo berega Kaspiyskogo Morya» kak istoçnik o vzaimootnoşeniyah rossiyskogo gosudarstva i kazakov regiona v XVIII v. V*estnik Dagestanskogo Gosudarstvennogo Universiteta Seriya 2. Gumanitarnıe Nauki*, Tom 35, Vıp. 2, 21-28.

İmanlı, A. A. (2016). Putevıe zametki djona bella i İoganna Gerbera kak istoçniki po izuçeniyu istorii Azerbaydjana. *Sovremennaya Nauçnaya Mısl*, 5-12.

İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do seredını XIX veka. (1990). red. G. F. Kim-P. M Şastitko, Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

Jukovskiy, S. V. (1915). *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za poslednee trehsotletiye*, St. Petersburg.

Kolosovskaya, T. A., Tkaçenko, D. S. (2021). *Voennıe Kavkazovedı Rossiyskoy İmperii*, Stavropol: İzd-vo «Dizayn-Studiya v».

Materialı dlya istorii ekspeditsiy akademii nauk v XVIII i XIX vekah: hronologiçeskie obzorı i opisanie arhivnıh materialov. (1940). Sost. V. F. Gunçeva; Pod Obş. Ped. V. L. Komarova; Redaktorı L. S. Berg, B. D. Grekov, G. A. Knyazev (Otv. red.) L. B. Modzalevskiy, Moskova: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Memmedova, İrade. (2022). Azerbaycan'da hanlıklar dönemi nüfusuna dair kaynaklar. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık tarih ve tarihçilik sempozyumu bildiriler*, II. Cilt, haz. Ayşe Bedir-Birkan Soykan-Uğur Cenk Deniz İmamoğlu, Ankara Türk Tarih Kurumu, 187-239.

Özkan, Murat. (2018). Bekoviç gibi kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive seferi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5/1, 93-111.